

Dana Tulakova

БАЛАНЫ ДҰРЫС ДАМУҒА САТЫЛАРЫ

Әр бөлім бойынша баламен күнделікті
жаттығулар жасап, ойындар ойнау.

I бөлім. Іс-қимыл, ептілікті (моторлы) дамыту

Баланың моторлы дамуы — оның қимыл-қозғалыс қабілеттерінің қалыптасуы мен жетілуін білдіреді. Бұл даму екі негізгі түрге бөлінеді:

1. Ірі моторика — дененің ірі бұлшықеттерінің жұмысын қамтиды (мысалы, басын ұстау, отыру, жүру, жүгіру, секіру, еңбектеу, бір сызықпен жүру, өрмелеу, суда жиі ойнау, сырғанау).
2. Ұсақ моторика — қол мен саусақтардың ұсақ бұлшықеттерін басқару (мысалы, сурет салу, түйме тағу, ойыншық құрастыру).

Моторлы даму жолдары:

- **Жасына сай қимыл белсенділігін арттыру:** жорғалау (диванға, шведская стена, орындыққа өзі отыру), жүру (бақай ұшымен, массажды кілемшелерде, тас және шөпте), шармен ойнау, секіру, баспалдақпен түсіп-шығу, жүгіріп кедергілерден өте білу;

Ұсақ моториканы дамыту үшін:

Мүсіндеу (пластилин, қамырмен ойнау)

Қағаз жырту, қайшымен қию

Конструкторлармен ойнау

Сурет салу, саусақпен бояу

Саусақ ойындары мен жаттығулар: «Қуырмаш», «Саусақпен санау», т.б.

- **Теңгерім мен үйлесімділікті дамыту:** тепе-теңдік тақталары (бордюр бойымен жүру), серуендеу жолдары, спорттық жаттығулар.

Егер сіздің балаңыздың моторлы дамуы жасына сай емес деп ойласаңыз, невропатолог немесе дефектолог маманға жүгінген дұрыс.

II бөлім. Баланы сенсорлық дамыту

Баланың сенсорлық жүйесін дамыту — оның сезім мүшелерінің (көру, есту, сипап сезу, иіс, дәм, тепе–теңдік, қозғалыс сезімі) жұмысын жетілдіруге бағытталған. Бұл жүйе баланың қоршаған ортаны дұрыс қабылдап, онымен әрекеттесуіне негіз болады.

Сенсорлық жүйені дамыту жолдары:

1. Сипап-сезу (тактильдік) жүйесі:

- Түрлі текстурадағы заттарды ұстау: мақта, құм, күріш, су, жүн, пуговица. Оларды зерттеу. Жұмсақ – қатты, батады –батпайды, ыстық-суық.
- Сенсорлық қапшықтар немесе сенсорлық жолдармен жүру.
- Саусақпен сурет салу (мысалы, манка немесе тұз үстіне).
- Массаж және сипалау ойындары.

2. Көру (визуалды) жүйесі:

- Түрлі түсті, пішінді және өлшемді заттармен ойындар. (үлкен –кішкентай, қысқы –ұзын, биік –төмен)
- Құрастыру, мозайка, пазлдар.
- Жарық пен көлеңкемен ойын. Түстерді ажырату. Негізгі түстер: қызыл, жасыл, сары, көк.

3. Есту (аудиалды) жүйесі:

- Әртүрлі дыбыстарды тыңдау: табиғат, аспаптар, жануарлар.
- Музыка тыңдау және ырғақпен соғу.
- Эхо ойыны (қайталайтын дыбыстар)

4. Иіс сезу (обонятельная) жүйесі:

- Иістерді танып үйрену: лимон, кофе, даршын, гүлдер, сабын.
- “Көзін жұмып, иісті тап” ойыны.

5. Дәм сезу (вкусовая) жүйесі:

- Түрлі дәмдерді ажырату: тәтті, қышқыл, ащы, тұзды.
- Көзін жұмып дәмін тану ойыны.

6. Вестибулярлық жүйе (тепе–теңдік):

- Тербелу, айналу (тербеткіш, әткеншек, доп).
  - Баланс тақтасы, тепе–теңдік жаттығулары.
  - Жүгіру, секіру, төрт аяқпен еңбектеу.
-

7. Проприоцепция (қозғалысты сезіну):

- Жастықпен күрес ойындары.
- Денеге қысым түсіретін ойындар (шарфпен орау, құм толтырылған жилет кию).
- Арқан тарту, ауыр заттарды итеру/тарту.

Кеңес: Сенсорлық дамыту ойындары баланың жасына және қабылдау ерекшеліктеріне сай болуы тиіс. Аутизм немесе сенсорлық интеграция бұзылыстары бар балаларға арнайы жаттығулар қажет болуы мүмкін.

«Қызыл белгілер» (red flags) — бұл баланың дамуы кезінде ата-аналар мен мамандардың ерекше назар аударуы қажет дабыл белгілері. Олар белгілі бір жас кезеңінде балада қандай да бір маңызды дағдының қалыптаспағанын немесе бұзылғанын білдіреді.

Жас ерекшеліктеріне қарай негізгі қызыл белгілер:

6 айға дейін:

- Көзімен жан-жағын бақылай алмайды;
  - Дауыстарға жауап бермейді;
- Денесін симметриялы қозғалтпайды;
  - Күлмейді, эмоция көрсетпейді.

9—12 айда:

- Бір заттан екіншіге ауыспайды (аударылмайды, еңбектемейді);
- Ата-анасына назар аудармайды;
- Бала гуілдемейді, дыбыс шығармайды;
- Алақан соқпайды, қол бұлғамайды.

1,5—2 жаста:

- 10—нан астам сөз қолданбайды;
  - Бір әрекетті қайталамайды;
- Нұсқау түсінбейді («әкел», «жоқ»);
- Бір ойыншықпен ұзақ ойнамайды.

3 жаста:

- Сөйлеммен сөйлей алмайды;
  - Көзіне тік қарамайды;
- Қиял ойыны жоқ (қуыршақты тамақтандыру, машинаны жүргізу);
- Басқа балаларға қызығушылық білдірмейді.

Егер осы белгілердің бірі байқалса — логопедке, психологқа, невропатологқа жүгіну маңызды.

III бөлім. Қарапайым математикалық танымын дамыту

Бұл таным баланың логикалық ойлауын, зейінін, есте сақтауын және кеңістікті бағдарлау қабілетін қалыптастырады. Төменде осы бағытта қолдануға болатын тиімді әдістер мен ойын түрлері берілген:

1. Сан мен санау ұғымын қалыптастыру

- Санап үйрету: 1–ден 10–ға дейін (үш жасқа дейін 5–ке дейін) және кейін 20–ға дейін санау.
- Заттарды санау: ойыншықтар, кубиктер, қасықтар арқылы «Нешеу?», «Қанша?» сұрақтарын қойып.
- Сәйкестендіру: әр заттың бір саны бар екенін ұғындыру.

2. Пішіндер мен түстерді ажырату

- Дөңгелек, үшбұрыш, төртбұрыш, шаршы сияқты негізгі пішіндерді таныстыру.
- Түрлі пішіндер мен түстерді сәйкестендіру ойындары (мысалы, «Қызыл дөңгелекті тап!»).

3. Салыстыру және жіктеу

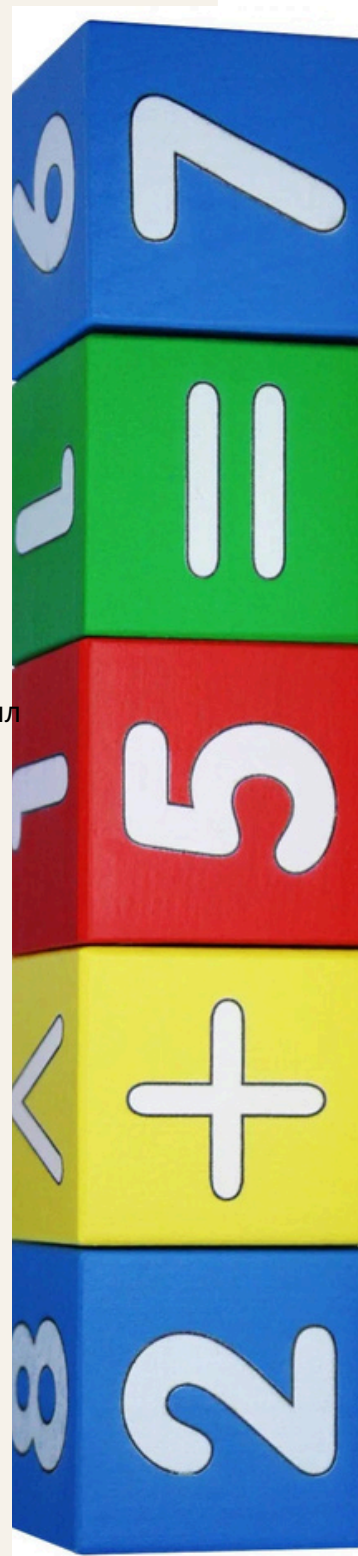
- Ұзын–қысқа, үлкен–кіші, кең–тар ұғымдарын көрсету.
- Заттарды түсіне, көлеміне немесе пішініне қарай топтастыру (сұрыптау).

4. Кеңістіктік ұғымдарды дамыту

- Жоғары — төмен, алдында — артында, оң — сол, қасында деген сөздерді қолданып бағыт бағдар үйрету.
- Ойын: «Аю ойыншықтың үстінде ме, астында ма?»

5. Күнделікті өмірден алынған есептер

- «Егер сенде 3 алманың болса, тағы 2 алма қосылса, нешеу болады?» деген сияқты көрнекі мысалдар.
- Дүкен ойыны: ақша мен тауар алмасу арқылы санау мен есептеуге үйрету.

6. Қимылды ойындар

- «1, 2, 3 — секір!» сияқты ойындар арқылы санауды және қимылды байланыстыру.
- Пішіндер мен сандар салынған кілемшелерде жүру, секіру.

7. Көрнекілік пен сенсорлық материалдар

- Лего, сандық карточкалар, санап үйрететін кітаптар мен мультфильмдер.

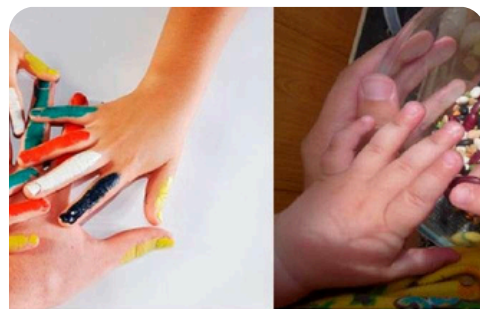
IV бөлім. Баланың ұсақ моторикасын дамыту

Баланың ұсақ қол моторикасын дамыту – сөйлеу тілі, жазу дағдысы, зейін мен ойлау қабілетінің дамуына тікелей әсер етеді. Ұсақ моторика – саусақ пен алақан бұлшық еттерінің дәл әрі үйлесімді қимыл жасау қабілеті.

Мектепке дейінгі жаста бұл қабілетті дамыту өте маңызды. Төменде қол моторикасын дамытатын тиімді әдіс-тәсілдер мен ойын түрлері берілген:

1. Саусақ ойындары мен жаттығулары

- «Саусақтар сөйлейді» – саусаққа жануарлар, адамдар кейіпінде рөл беру.
- Саусақ гимнастикасы:
- «Бес саусақ» (бармақтан бастап атау).
- «Қоянның құлағы», «Көбелек» секілді қолмен бейнелеу жаттығулары.

2. Ермексазбен (пластилинмен) жұмыс

- Домалақтау, созу, уқалау, шымшу – саусақ бұлшықеттерін дамытады.
- Әртүрлі пішіндер мен бейнелер жасауға болады (жемістер, жануарлар).

3. Қағазбен жұмыс

- Қиып-жапсыру: қауіпсіз қайшымен суреттерді қиып, жапсыру.
- Қағазды бүктеу (оригами элементтері).
- Қағазды үзіп, жыртып суретке фон жасау.

4. Мозаика мен құрастыру

- Мозаика құрастыру, лего жинау, конструктормен ойнау – дәлдікті талап етеді.
- Ұсақ бөлшектермен жұмыс – өте пайдалы.

5. Моншақ тізу, бау өткізу

- Моншақ тізіп жіпке өткізу.
- Тесіктері бар карточкалар арқылы бау өткізетін жаттығулар.

6. Күнделікті тұрмыстық әрекеттер

- Түйме тағу, жіпке ине сабақтау (қадағалау арқылы).
- Киім іліп-тағу, жіп ширату.
- Ұн илеу, дән сұрыптау, су шашу, шымшу.

7. Сурет салу мен бояу

- Қарындашпен, қылқаламмен бояу – қолды басқаруды үйретеді.
- Контурмен бояу немесе пунктир сызықтарды қосу.

8. Арнайы жаттығулар (логопедтер мен педагогтар қолданатын):

- “Көбелек ұшып кетті”, “Жаңбыр жауды” тәрізді әрекетке негізделген қозғалыс ойындары.
- Күніне 5-10 минут арнайы жаттығу жасау жеткілікті.

V бөлім. Баланың дұрыс және терең тыныс алуын дамыту

Баланың дұрыс және терең тыныс алуын дамыту – сөйлеу тілінің, дауыс күшінің, жалпы денсаулығының қалыптасуы үшін өте маңызды. Бұл әсіресе логопедиялық жұмыс пен сөйлеуді дамытуда ерекше рөл атқарады.

Ережелер:

- Жаттығуларды ашық мұрынмен дем алып, ауызбен жай шығару арқылы орындау.
- Жаттығу 2-3 минуттан аспауы керек.
- Бала шаршаса, мәжбүрлеуге болмайды.
- Жаттығу алдында мұрын тынысы бос екенін тексеріңіз (тұмау, бітелу болмауы керек).

жаттығулары:

1. «Жел соқты»

- Қолымызды жоғары көтеріп, мұрынмен тыныс алып, ауызбен жеңіл үрлеу:
- «Жел үрлеп жатыр...» – дем шығару кезінде қолмен «жел» қимылын көрсету.

2. «Қағаз көбелек»

- Қағаздан көбелек жасап, үстелге қою.
- Ауызбен үрлеп, оны қозғалтуға тырысу.

3. «Сабын көпіршігі»

- Сабын көпіршігін үрлеу – қызықты әрі пайдалы.
- Баланың ұрттары қатты керілмей, жұмсақ үрлеуі маңызды.

7. «Жылан»

- Мұрынмен дем алып, ауызбен ұзақ “с-с-с” деп дем шығару.
- Баламен бірге “жылан болып сырғы” дегендей ойын түрінде айту.

4. «Шамды үрле» (елестету арқылы)

- «Мынау – туған күн шамы, үрлейік!»
- Қатты емес, жұмсақ және ұзақ үрлеу.
- Шырақ қолдануға да болады (қауіпсіз жағдайда, үлкендермен бірге).

5. «Жапырақты ұшыру»

- Қағаз жапырақты алақанға қойып, үрлеу арқылы ұшыру.
  - Қалаған бейнеде: көбелек, гүл, шар
- Т.С.С.

6. «Пойыз» ойыны

- «Пух-пух» немесе «Чух-чух» деп паровозды бейнелеп ойнау.
- Бұл да тыныс пен артикуляцияны дамытады.

VI бөлім. Баланың сөйлеу тілінің дамуы

Баланың сөйлеу тілінің дамуы – оның жалпы психикалық, эмоциялық және әлеуметтік дамуының негізі. Сөйлеу тілі дұрыс дамыса, бала өз ойын еркін жеткізе алады, басқалармен оңай қарым-қатынас жасайды және мектептегі оқу үрдісіне тез бейімделеді.

Төменде баланың сөйлеу тілін дамыту
бағыттары мен нақты әдіс-тәсілдері
берілген:

1. Сөйлеуге еліктеу мен тілдік орта

- Балаға үнемі таза, дұрыс, бай тілде сөйлеу.
- Сұрақтар қойып, оның жауап беруіне мүмкіндік беру.
- Бірге кітап оқу, суреттерге қарап әңгімелеу.

2. Сөздік қорды байыту

- Күнделікті тұрмыста қолданылатын жаңа сөздерді таныстыру.
- Мысалы: «Бұл – шәйнек. Шәйнекпен шай қайнатамыз.»
- Ойын арқылы (суретпен, ойыншықпен) сөздерді қайталау.

3. Артикуляциялық жаттығулар

- Ерін, тіл, жақ бұлшықеттерін дамытуға арналған жаттығулар:
  - «Ат шапты» – тілді таңға соғу.
  - «Жылан» – тілді шығарып, артқа тарту.
  - «Сағат» – тілді оңға-солға қозғалту.
  - Бұл жаттығулар дыбыстарды анық айтуға көмектеседі.

4. Дыбыстарды дұрыс айту

- Бала дыбысты бұрмалап айтса, оны дұрыс нұсқамен байсалды түрде қайталау.
- Мысалы, бала: «малақай» орнына «мамамай» десе, сіз: «Иә, малақай әдемі екен!» деп жауап беріңіз.

5. Сөйлеммен сөйлеуге үйрету

- «Бұл не?» – «Доп» емес, «Бұл – доп» деп толық жауап беруге дағдыландыру.
- «Кім не істеді?» деген сұрақтарға жауап беру арқылы сөйлем құрауға үйрету.

6. Сюжеттік-рөлдік ойындар

- «Дүкен», «Дәрігер», «Қонаққа бару» сияқты рөлдік ойындарда сөйлесуге мүмкіндік беру.
- Бұл тілдік қарым-қатынасты белсендіреді.

7. Ертегілер мен әңгімелер айту

- Қарапайым ертегілерді айтып беру және бірге талдау.
- Ертегінің соңын болжау: «Қасқыр не істейді деп ойлайсың?»

Егер балаңызда сөйлеу кешеуілі байқалса (мысалы, 2 жасқа дейін 10 сөзден аз, 3 жаста толық сөйлем жоқ болса), логопедпен кеңескен жөн.

**Енді Сіз балаңызды қалай дұрыс дамыту
керек екені туралы білесіз!
Балаңыздың болашағы жарқын болсын!**

Құрметпен, «Logoped_dana_astana!»

Рақмет